

ПОЕЗИЈА БРАНКА В. РАДИЧЕВИЋА

Зборник радова са научног скупа одржаног 14. маја 2015. у Чачку,
на 90-годишњицу песниковог рођења, у оквиру програма
52. „Дисовог пролећа“

53. ДИСОВО ПРОЛЕЋЕ

Издавачи

Градска библиотека „Владислав Петковић Дис“, Чачак
Институт за књижевност и уметност, Београд

Уредник

Даница Оташевић

Рецензенти

Академик Милосав Тешић
Др Марко Недић
Др Данијела Петковић

Штампање зборника финансијски је омогућило ЈП ПТТ саобраћаја „Србија“,
Београд

Зборник је резултат рада на научном пројекту „Смена поетичких парадигми
у српској књижевности двадесетог века: национални и европски контекст“
(178016) који финансира Министарство за просвету, науку и технолошки
развој Републике Србије.

ПОЕЗИЈА
БРАНКА В. РАДИЧЕВИЋА

Зборник радова

Приредио

Др Драган Хамовић

Градска библиотека „Владислав Петковић Дис“
Институт за књижевност и уметност
Чачак – Београд, 2016.

Бранко В. Радичевић
(Чачак, 1925 – Београд, 2001)

САДРЖАЈ

УВОД

ЛИРСКО СРИЦАЊЕ ЗЕМЉЕ (Драган Хамовић) 11

О ПОЕЗИЈИ БРАНКА В. РАДИЧЕВИЋА

Радивоје Микић

УВОД У ПОЕТИКУ БРАНКА В. РАДИЧЕВИЋА 19

Јован Делић

МЈЕСТО БРАНКА В. РАДИЧЕВИЋА У ПОСЛЕРАТНОМ
СРПСКОМ ПЈЕСНИШТВУ 41

Драган Хамовић

„ВЕЧИТА ПЕШАДИЈА“ ИЛИ МОДЕРНИ ЛИРСКИ МИТ
О РАТАРУ И РАТНИКУ 73

Бојан Јовић

АУТОР, ЛИРСКО „ЈА“ И ПЕСНИЧКИ СВЕТ
БРАНКА В. РАДИЧЕВИЋА 87

Александар Милановић

ИНДИВИДУАЛНИ НЕОЛОГИЗМИ У НОВИМ ПЕСМАМА
БРАНКА В. РАДИЧЕВИЋА 103

Бранко Злајиковић

КУЛТ ПРЕДАКА У ПЕСНИШТВУ БРАНКА В. РАДИЧЕВИЋА . . 117

Јелена Панић Мараш

ЕРОС КАО ЛИРСКИ ГЛАС У РАНОЈ ПОЕЗИЈИ
БРАНКА В. РАДИЧЕВИЋА 125

Никола Маринковић

ЗАСНИВАЊЕ ЗАЈЕДНИЦЕ НА КУЛТУ ЗЕМЉЕ
У ПОЕЗИЈИ БРАНКА В. РАДИЧЕВИЋА 137

Миломир Гавриловић

КА ЛИРСКОЈ (АУТО)ПОЕТИЦИ БРАНКА В. РАДИЧЕВИЋА . . 151

Милица Томовић

ПОЕЗИЈА ЗА ДЕЦУ БРАНКА В. РАДИЧЕВИЋА
У ОДНОСУ ПРЕМА УСМЕНОМ СТВАРАЛАШТВУ 167

Владимир Димићријевић

СЛИКА ТУЋИНА У ПОЕМИ ТЕКЛА РЕКА ЛЕПЕНИЦА
БРАНКА В. РАДИЧЕВИЋА 179

Владан Бајчетић

ПРВА КРИТИЧКА КОДИФИКАЦИЈА 193

РЕГИСТАР ИМЕНА 204

Миломир Гавриловић

КА ЛИРСКОЈ (АУТО)ПОЕТИЦИ БРАНКА В. РАДИЧЕВИЋА

Апстракт: Рад представља анализу аутопоетичког искуства Радичевићеве поезије у распону од песничке збирке *Земља*, 1954, до збирке *Похвалнице и њокуднице*, 1975. Аутопоетички искази Радичевићеве ране поезије су превасходно везани за космогонијски потенцијал фигуре земље, који се рефлектује и у фигурама жене и песме. Касније, Радичевић се постепено ослобађа аутопоетичког контекста сабраног око фигуре земље, преведећи архетипске представе у оквиру разноликих цивилизацијских искустава. Намера овога рада јесте управо покушај да се поменути механизми, који одређују аутопоетичку самосвест Радичевићеве поезије, прикажу и анализирају.

Кључне речи: поезија, аутопоетика, метапоетика, земља, песма, жена, космогонија, мит

1. Иако од критике представљен као песник скромног тематско-мотивског регистра, као песник екстатичних, еротских сусрета човека и жене и/или земље, и искуства војника и сељака, Бранко В. Радичевић је заправо песник комплексне песничке визије. Лирику овог песника одређују неколики хетерономни поетски оквири: екстаза дионизијског пола који се, упоредо са развојем песничке концепције, све више усмерава протоком рационалног, антејска фигура човека и протејска представа жене, искуство рата, смрти и дезинтеграције човековог цивилизацијског искуства, потом, искуство села и града и подразумеване антиномије, искуство историјског индивидуалног и колективног континуитета и идентитета.

(Ауто/мета)поетички оквири Радичевићеве поезије значајни су за разумевање тематско-мотивске ексклузивности одређених регистара, попут фигуре жене/земље или тематике рата. Издвајамо (условно) три линије (ауто/мета)поетичког у оквиру Радичевићеве поезије. Пре свега, аутопоетички квалитети одређени су представом земље и односом представа земље и жене као итерације фигуре земље, и, искуством саме песме, која се указује као својеврсна метонимијска замена

поменутих фигура (сегменти рада: 2, 3, 4). Тематско-мотивски и идејни комплекс који је одређен констелацијом релација повучених између фигура земље, жене и песме, не претпоставља само „затворени круг интимних доживљаја“, „авантуру испитивања тамних, елементарних сила живота“ и „жељу за идентификацијом и стапањем са елементима живота“ (Гавриловић 1971: XIV), већ превасходно конципирање оквира и граница (донекле ригидног) песничког света, одређеног већ поменутих поетичким одредницама. Фигуре жене и земље, две граничне и темељне вредности раних Радичевићевих песама, посебно оних из збирке Земља, одређене су пажљивим аутопоетичким конципирањем – песма, односно поезија се указује као (не)очекивано наличје поменутих аутопоетичких категорија.

Други круг аутопоетичких песама (5) одређен је тенденцијом која постаје очигледна када се сагледа развојни пут идејног и тематског регистра Радичевићеве поезије: превођење песничких оквира из почетне (псеудо)еротске и дионизијске симболике и декора у тематске оквири одређене низом цивилизацијских искустава. Поменути процес је свеобухватан у Радичевићевој поезији – искуства почетних екстаза, сексуалних пројекција и сусрета, па чак и (псеудо)космогонијских представа, преведена су у оквири неколиких тематско-мотивских регистара који подразумевају развијене цивилизацијске оквири: искуство насељеног простора, села/града и социјалне раслојености, искуство рата и детронизације човекове егзистенцијалне позиције, искуство колектива, породичног, националног, историјски условљеног. Искуство песме се појављује у оквири неколиких поменутих цивилизацијских комплекса Радичевићеве поезије, при чему се (ауто/мета) поетички дискурс може указати као дефинишући за одређено цивилизацијско искуство.

Трећи круг песама (6) у којима се појављује ауто/метапоетички дискурс сабира песме које се појављују по ободима Радичевићевих збирки, и у којима је тематизована сама реч као поетички феномен поетског света који одређује онтолошку и стваралачку позицију певајућег субјекта поезије Бранка В. Радичевића.

Централну поетичку тенденцију Радичевићеве поезије – када се сагледа развојни пут његове лирике – представља намера да се прикаже пад из простора жеље (и доступности потребе за одређеним (егзистенцијалним, онтолошким) испуњењем), у оквири историјски одређене егзистенције у којима се жеља као категорија релативизује, а жељено почесто постаје недоступно или суспендовано. Тиме је, што се

огледа управо на тематском плану, Радичевићева поезија усмерена или ка приказивању поетског универзума у оквиру којег је човек одређен могућношћу испуњења задатих и жељених оквира (рецимо, жена, земља и песма су dostatне метонимије потребе лирског субјекта да досегне задовољавајућу егзистенцијалну или стваралачку позицију) – или ка приказивању човека одређеног цивилизацијским нормама, искуством града, села, породице, колектива, социјалне средине или рата. У оним песмама које подразумевају жену и земљу као центруме поетског света, цивилизацијске одреднице умногоме недостају (в. песме „Земља“ и „Песма“) – ако се одређене цивилизацијске форме и појаве у виду унапред детерминисаног историјског контекста, представљају декор за једну већ одређену парадигму – сусрет човека са земљом, женом или песмом који је суштински одређен архетипском семантиком креације, почесто и митологемама које најављују космогонијску позорницу. Поетски регистар који гравитира око мотива земље и жене је преваходно одређен неприпадањем историјском искуству – љубавна/еротска поезија, преваходно из Радичевићеве збирке *Земља*, која је штампана 1954. године, управо је одређена неусловљеношћу цивилизацијским нормама и историјским процесима или контекстом. Искуство које се намеће јесте митско – централна митска категорија Радичевићеве поезије јесте космогонија: сусрет мушкарца са женом, земљом или песмом, кроз транспоновање космогонијског процеса у оквиру (не)оствареног контакта два принципа (пола). Нису толико значајне формалне итерације фигуре жене или земље, колико онај потенцијал сусрета који претпоставља семантику стварања. Представљена Радичевићева поезија није само поезија сусрета на граници еротског или чак, како су то неки критичари погрешно представили – порнографског, већ је то поезија многих наговештених и могућих, почесто и суспендованих космогонијских представа. Паралелно и узајамно пројектовање две фигуре, земље и жене, сабира семантички потенцијал који подразумева космогонијски чин стварања, односно, сведено на категорије човекове егзистенције, чин рађања, и претпоставља онај митолошки оквир наговештен фигуром *magne mater*, животворне богиње земље, из којег се и може исцрпсти паралела две поменуте фигуре, жене и земље. Свакако, Радичевићу није било потребно угледање ни на какав конкретни, митолошки систем или на одређену митску фигуру, попут поменуте, нити сматрамо да је песник то и чинио, већ да су побројани архетипски прерогативи условљени архетипским статусом креације, универзалне (митске/митолошке) категорије.

Улога песме је изузетна у оквиру поетског света Бранка В. Радичевића, будући да песма управо претпоставља онај оквир стварања који је доступан субјекту Радичевићеве поезије, који проговара мушким гласом у наведеном кругу песама, и преко којег је однос мушког, као певајућег принципа, и женског, као принципа стварања/рађања, макар само и потенцијалног, издигнут ван оквира еротског или телесног. Иманентна поетика Радичевићеве лирике одређена је креационистичким начелом – ако Радичевићева песма на метапоетичком плану подразумева фасцинацију женом/земљом, односно медијумом стварања, онда песма на аутопоетичком плану не представља подражавалачки поступак – песма, која једина претпоставља могућност стварања инхерентну певајућем субјекту, није оквир подражавања жељених форми, већ је категорија коју лирски субјект осваја, и преко које сусрет са женом и земљом преводи у оквире иманентне поетике. У раној Радичевићевој поезији, откривање песме је епифанијски процес, а довођење песме у везу са две поменуте и доминантне категорије – аутопоетичко оправдање тематско-мотивског, идејног и метапоетичког регистра. Притом, еротско се, као спољашњи оквир којим се (привидно) симплификује контакт човека са женом/земљом, указује као декор – оквир који упућује на транспоновање аутопоетичког у мотивски регистар, и који не треба сматрати средством или мотивским комплексом којим је вредносно дисквалификована Радичевићева поезија. Становишта читавог низа релевантних критичара да је поезија што орбитира око симболичких представа жене и земље, искључиво поезија емоција, чула, еротског и нагона, „антиинтелектуална лирика“ без контемплације и рефлексije, без дубље мисаоне преокупације (уп. са Радичевић 1978а: 204, 229–230), заправо представља дисквалификавање једне промишљене и сложене аутопоетичке равни.

2. Земља представља, осим једног од маестралних тематско-мотивских центрума око којих гравитира поетски ивентар, и значајну аутопоетичку одредницу Радичевићеве поезије. Две песме, значајне за разумевање аутопоетичких оквира одређених двосмерним пројектовањем фигуре земље и категорије песме – управо су и насловљене „Земља“ и „Песма“.

У првопоменутој песми, у којој је поетски простор одређен реквизитима народне књижевности (превасходно бајке: предмети који говоре, трансформације предмета, ритуална функција предмета), представљена је архетипска аутопоетичка ситуација: песник пред стварањем, односно тражење песме. Дијалог субјекта, који је двоструки

стваралац што потражује песму и ствара инструмент чијим посредством је покушава досегнути, и медијума је одређен директним поетичким постулатом: песма коју лирски субјект жели да изнесе је недвосмислено одређена као земља, односно земља јесте онај квалитет песме којем се тежи: „какву песму да ти одвирам?“ – „Земљу!“^[1] Стваралачки поступак је суспендован недостатношћу медијума („избуши још десет рупа, / [...] / рече свирала“), али и самог ствараоца („Где да нађем четрдесет / прстију“). Песма одређеног (ауто)поетичког квалитета и опсега није и досегнута, иако је тражење песме процес инхерентан бићу певајућег субјекта. Такође, песма која је земља изван је могућности реализације субјекта/ствараоца, али не и ван оквира његове жеље и стваралачке намере/потребе. Песма која изражава земљу, песма која је заправо земља сама, квалитет је поетског простора који је ван оквира певајућег бића и инструмента, али је управо потреба за изражавањем таквог поетског искуства оправдање постојања и ствараоца и медијума. И сврсисходна и неопходна, али и недостижна, песма/земља је позиционирана на ободу жељеног и (не)досегнутог. Стварање свакако није рестриктивни процес – субјект ствара инструменте; такође, у поетски простор „Земље“ се може учитати и могућност песме која није земља, али која је концепцијски могућа, која се може досегнути. Међутим, субјект потражује управо ону песму која је недоследна, било због недостатности ствараоца, медијума или – и једног и другог.

У поетску основицу мотива земље учитана је космогонијска могућност стварања једног света, заправо оквира и одредница поетског универзума. Поступак је повратан: тражење песме није коначно – песма је у изналажењу, али су оквири поетског света преузети од земље, парадигме, која сабира митске реквизите што подразумевају архетипски контекст стварања/рађања, док су доследни мотивски корелати свакако фигура жене и љубавни сусрет, еротско спајање. Поетичко оправдање прожимања песме и земље је очигледно на тематско-мотивском плану ране Радичевићеве поезије: тражење песме у оквирима митотворне земље представља мапирање контура једног поетског света. Почетна, жељена стваралачка позиција („Рекох: / земљу!“) није и досегнута, али је освојена позиција из које се могу назрети оквири поетског света који је пројекција жеље и који се може испунити појединачним реализацијама – другим песмама, које нису земља, али настају на фону жељене аутопоетичке пројекције. Процес свакако није довршен, јер подразумева оквири које биће певајућег субјекта не може досегнути,

[1] Сви стихови су преузети из: Радичевић 19786.

али је поетички оправдан, будући да почетни и привидно неуспели покушај стварања није суспендовао могућност креације. У „Земљу“ је учитана и парафраза самог архетипског чина стварања – ништавило ненаписаног текста и празнину замишљеног поетског простора ремети чин стварања („Издељао сам свиралу“) којим је оправдано постојање песника, песме, и инструмента. Тек је другостепена потреба за изна-лажењем песме/земље; у почетној инстанци, освојена позиција ства-рања поетског света и употребе медијума/инструмента. Досежута је позиција ствараоца, а оквири стваралачког опсега одређени су према категорији која се указује и као инхерентна и као надређена самом песничком свету. Пројекција песме/земље се указује одсудном за раз-умевање ране Радичевићеве лирике: категорије песме и земље, (а самим тим и жене, која представља најзначајнију итерацију представе земље), позициониране су као поетички постулати и оправдања и постојања, свакако и реализације, али и релативизације једног поетског простора.

Индикативно насловљену „Песму“ не морамо сматрати *post scriptum*ом тумачене „Земље“, али „Песма“ свакако претпоставља све-дене оквири поетске концепције „Земље“. „Песма“ капсулира тренутак стварања, не само антиципирања створеног или тражења песме – у тумаченој песми, што и сам наслов указује, песма/поезија је пронађена: „Време је, рекох себи, да напишем песму.“ Условљена је позиционираност певајућег субјекта: земља и песма се доводе у узајамни однос – певајући субјект налази се на земљи – а није ни од мањег значаја што се налази на њиви, култивисаном простору који припада и човеку и при-роди, и који претпоставља семантику стварања, за разлику од појма *ледина*, који Радичевић користи у оним случајевима кад жели да укаже на простор у којем су поменуте категорије суспендоване. Антејска позиција човека се огледа на стваралачком плану, *јовор* земље допире до субјекта и каналише стваралачку мотивацију/инспирацију песнич-ког поступка. Предуслов за стварање, конципиран односом певајућег субјекта и земље, пројектује се на саму концепцију песме: поступак стварања представља симулацију земљорадничког посла („Упрегао сам два вола, / Плут – оштар јак“), што резултује удвојеним, односно узајамно пројектованим резултатом: „Стихови су били црни, / али су брзо постали зелени. // Изникла је пшеница.“ Ови стихови, иако стил-ски неуједначеног квалитета, сведоче о успешном стварању, како на нивоу пројектованог и потенцираног текста (*зелени стихови*) и мета-текста (сама „Песма“), тако и на нивоу који подразумева живототворни потенцијал саме земље, односно природе („изникло је класје“). Песма је пронађена, стваралачки концепт узајамног пројектовања категорија

песме и земље из песме „Земља“ је оправдан у оквирима „Песме“, иако искуство саме песме у „Песми“ није идентично аутопоетичкој пројекцији фигуре земље, већ настаје на фону мотивације изазване антејском стваралачком позицијом певајућег субјекта „Песме“. Искуство песме се не самерава са представом земље, већ је, као и целокупни мотивациони комплекс стварања, резултат семантичког пражњења, као и накнадног тумачења сигнала стваралачке парадигме – земље. Међутим, субјект, који се наизглед самоодредио током тражења песме, постаје она одредница стварања која, иако инхерентна двоструком стваралачком искуству (није ни стварање песме могуће без антејског комплекса, нити је оплодња земље могућа без присуства човека), привидно нестаје из оквира подразумеваног и извршеног двоструког стваралачког чина и досегнутих оквира (мета)текста – што представља кључно и преломно искуство песме: „Тада сам се сетио свога пера. // Немоћно, ни моје име / није могло да напише / испод песме.“ Категорије стварања и и створеног нису доведене у питање, и песма и земља иманентно постоје у поетском простору „Песме“, али је ствараоцу негирана могућност да преведе архетипски процес у историјску чињеницу, односно да искуство песме подреди цивилизацијском оквиру историјског искуства. Тиме није негирана позиција самог ствараоца, али је и његов историјски континуитет и цивилизацијски значај суспендован. Негирана је и моћ самог пера (само у оквиру песме, не и на метапоетичком нивоу). Нестајање лирског субјекта са маргине песме оправдава природа самог чина: певајући субјект не пише песму, већ *оре* земљу, а песма се *ствара*. Стварање песме није одређено параметрима дијахронијског, већ цикличног кретања (земљораднички процес, кретање планета, циклус годишњих доба), чији механизми оправдавају реквизите мита о оплодњи земље, дакле, космогонијског процеса у подтексту „Песме“. Притом не мислимо на очигледне и помало неспретно у песму унете мотиве који претпостављају сценографију спајања мушког и женског принципа: плуг као фалусни, бразда као утерични и класје као симбол плода, стварања; већ смо усмерени на оне одреднице које искуство песме ситуирају ван историјских, логоцентричних, цивилизацијских и индивидуалних оквира и пласирају у оквире подтекстуалне космогоније и митског искуства. Ако искуство стварања песме одредимо митским традицијским каналима и импулсима, сасвим је јасно зашто историјски и цивилизацијски оквири потраживања песме не само да нису досегнути, већ нису ни жељени. Стваралац није категорија која припада историјским нормама и дијахронији, већ митском концепту поетског универзума, који је одређен цикличним кретањем и семантиком креације.

Песма се ствара чином у којем учествује певајући субјект – симболичком оплодњом земље; митска матрица је остварена у оном тренутку када се искуство песме, које је заправо метонимијска замена за процес стварања, које се огледа и у космогонијском оквиру песме, остварује. Циклично кретање је потврђено на нивоу креације, потрошни реквицити стварања нестају из оквира песме и искуства у чијем креирању су пресудно учествовали. Сматрамо да је управо на неразумевању представљених (ауто)поетичких оквира песама „Земља“ и „Песма“, заснован прихваћени став критике која у раној Радичевићевој поезији (пре свега, у збирци *Земља* из 1954. године), препознаје еротску, сексуалну, и лирику емоција, не и логоса.^[2] Та поезија никако није лишена дионизијског, напротив, одређена је њиме, али она није антиинтелектуална. Поезија која се не заснива на дионизијском контексту, већ њиме указује ка тематско-мотивској транспозицији почетног аутопоетичког проматрања и конституисања виталних одредница поетског универзума, као и оквира сопствене онтолошке и космогонијске усмерености – свакако није и антиинтелектуална поезија. Радичевићев рани корпус песама подразумева поезију самеравања интелекта архетипској категорији креације, као цикличне и митотворне пројекције која претходи и происходи стваралачком поступку.

3. Ако се о једном тематском оквиру Радичевићеве поезије писало у великој мери, и на различите начине, управо је то фигура жене и претпостављени регистар телесне љубави. На овом месту, нећемо се бавити анализом фигуре жене у Радичевићевој поезији, јер би тиме разградили оквире рада који су пројектовани насловом; међутим, представимо аутопоетичке релације које сабира поменута фигура. Жена, свеприсутна и доминантна у раној Радичевићевој лирици, доследна је итерација и, на тематско-мотивском плану, деривација представе земље. Као што фигура жене лако реактуелизује у оквиру сопствене конфигурације космогонијске и митске реkvизите представе земље, пре свега семантику стварања, тако је и космогонијски сусрет два принципа, мушког и женског, сведен на представљање љубавног, односно еротског сусрета, који подразумева и потенцијално рекреирану митску матрицу. Читав је низ песама у којима се могу препознати космогонијски реkvизити, често преведени у раван свакодневног, „реалистичног“ инвентара, али почесто и нескривени – и то у виду екстатичних представа земље и природе, анималних и флоралних карактеристика

[2] Михиз, иначе поуздани тумач поезије Бранка В. Радичевића, у једном од првих значајних осврта на Радичевићеву поезију, бележи: „Готово без икакве друге рефлексije ван оквира секса, ова поезија је код нас најпунетија љубавна лирика коју знам“ (Радичевић 1978а: 188).

и трансформација љубавника, и у оквиру транспоновања и превођења митског и космогонијског регистра из свакидашњице у свакодневицу.

У познатим стиховима песме „Вечерња молитва“ капсулиран је одсудни тренутак изједначавања фигуре земље и представе жене кроз пројектовање еротске потребе мушког субјекта: „Ако си земља, буди ноћас жена.“ Песму одређују учестали космогонијски реквизити, од симболичних представа до реактивираних митологема: хиперстаза плодности („Све те рађа, сва се рађаш, земљо очева“), узајамно пројектовање представа земље и жене („Два брега са удолицом твога грла“, „Тајанство шуме отвара колена“), хипертрофирана пројекција представе земље која присваја одреднице поетског универзума („Земља је ово вече и ова звезда“), циклично кретање времена посредовано континуираним циклусом живота и смрти („земља очева“ похрањује „војнике што су пали“ и „што ће пасти“), преплитање ероса и танатоса кроз варијације фаличких симбола, попут „бодежа“ „каме“, „семеника смрти“ и наслућене утеричне симболике. Пројектовани оквири космогоније припадају мушком принципу, као и перцепцији одређеној цитираним позивом за квалитативном и космогонијском изменом конфигурације фигуре жене, али и превођењем фигуре жене на архетипску (универзалну) раван: „Облик ти зовем а име не осећам.“ Жена је универзална категорија, архетип одређен управо пројектовањем и читавањем космогонијског потенцијала представе земље и препознат преко облика, односно форме.

Није „Вечерња молитва“ инцидент у раној Радичевићевој поезији – неколико успешних песама претпостављају прикривене или транспарентне реквизите космогоније: „Звала ме: брдо“, „Орем најдубљу долину“, „Сретох жену“, у којима су самерљиви космогонијски оквири и приказ љубавног сусрета. У песмама попут „Уместо акростиха“, „Груба песма“, „Игра“, космогонијски тематски регистар је интензиван, као и сам однос два принципа, упливом (ауто)деструктивних тенденција. У песми „Без мене ти си камен“ је, истицањем супремације мушког начела, негирано постојање женског субјекта, док је у песми „Страх“, у којој је подразумевани однос травестиран/обликован гротеском. Антологијска песма „Љубомора“ је значајна будући да, једним ретким квалитетом у оквиру представљеног круга песама, указује на недостатност митских оквира и космогонијских улога. Пре свега, почев од „Земље“ и „Песме“, Радичевићеве песме у оквиру којих је транспонован одређени космогонијски оквир претпостављају стварање или барем могућност стварања као централни и магистрални семантички

оквир. Тиме је оправдано и превођење квалитета представе земље у фигуру жене, као потврђивање оба принципа који учествују у процесу који симулира космогонијске оквире. „Љубомора“ се издваја јер уводи у мотивски регистар и сазнање мушкарца о ограничењу пола и митске парадигме коју представља. Приказани сусрет два пола, одређен ани-малним и флоралним трансформацијама учесника екстатичног сусрета два принципа, који подразумева космогонијску матрицу, одређен је сазнањем мушког субјекта о немогућности да попуни оквире сопственог митског, полног принципа, потом и поразном слутњом која претпоставља немогућност (само)остварења мушког принципа на космогонијском, самим тим и на еротском плану.

4. Године 1971. Радичевић пише „Похвалу земљи“, коју ће придодати збирци *Похвалнице и њокуднице* из 1975. године. Земља из поменуте песме је типолошки различита од оне коју, у истоименој песми, написаној две деценије раније, певајући субјект потражује као одређујући квалитет поетског простора. У „Похвали земљи“, насловљена аутопоетичка категорија је представљена као стваралац: „Чуј земљу како говори. / Речи се отварају у брда, / брда у стабла, / а стабло у цвет.“ Земља се изражава „незанимљивим знацима“ који се трансформишу у реквизите и оквире једног поетског универзума који је представљен различитим формама и облицима природе, и који, заједно са мноштвом знакова различитог квалитета, у себе сабира и човека, његову егзистенцију и појединачно стварање – као знакове човеку непознатог и свакако надређеног семантичког система. Субјект примећује пројектовање *јовора* земље кроз предметни регистар појавног света, као и манифестације различитих реквизита поетског света – али не и ко је реципијент претпостављене комуникације, ни семантику знакова који га окружују. Субјект, и сам знак, препознаје појавност знакова и саме комуникације, примећује чак и везу између знака и означеног, али не појми ни суштинске одреднице комуникационог процеса који му је надређен, ни (потпуна) значења самих знакова које примећује. Човек, као ентитет који препознаје постојање, али не и семантику самих знакова, усмерен је на тумачење јединог знака чије је значење инхерентно човековој егзистенцији – а то је знак који означава самог човека. Дакле, ако је стварање које припада земљи одређено пласирањем различитих знакова, стварање које припада човеку је подређено и усмерено ка пројекцији и осветљивању само једног знака. Категорија поетског простора у којем је песнички субјект позициониран као знак, само је делимично, преко парцијалног разумевања поменутих односа, доступна човеку. Инхерентно човековом стварању је креирање аутономних поетских

светова (песاما) у оквиру којих покушава исцрпети (не)дохватљиви семантички оквир сопствене знаковности – што је покушај да се кроз процес аутопоетичког пројектовања и самоидентификације мапирају оквири једног поетског света. Један такав могући поетски универзум би могао сабрати оне знакове и односе који човеку неће деловати непознато и који ће пројектовати оквири колективне имагинације, симболичности и архетипског система песничких слика. Певајући субјект не препознаје оквири простора у којем је лоциран, али их не одбија, већ покушава да дешифрује систем или барем да освоји аутономну позицију у односу на њега, тако што ће егзистенцију ствараоца засновати на искуству креирања нових светова, маестралном искуству које препознаје у екстрапростору сопствене егзистенције – односи и значења се преводе у оквир човековог искуства. Човеково стварање („срицаљка“) условно је подражавање, пандан грандиозној креацијској схеми земље/природе, међутим, оно је и одбрамбени механизам који резултује одређењем егзистенцијалне и онтолошке позиције певајућег субјекта, самим тим и стваралачком аутономијом. Сабирајући дивергентне и оригиналне (у оквиру Радичевићеве аутопоетике) идејне рукавце, песма „Похвала земљи“ не само да сведочи о изменама у оквиру представе земље, већ и о значајној реконфигурацији аутопоетичког промишљања.

5. Ни у једној Радичевићевеј песми није аутопоетичко искуство у толикој мери одређено цивилизацијским, као у песми индикативног наслова „Песник“, где су оквири песничког света у којем делује насловљена фигура одређени искуством рата – песма „Песник“ се указује аутопоетичким кредом поменутог Радичевићевог, можда и најобимнијег, тематског комплекса. Искуство песме и њој подређена позиција субјекта/песника, као и представа света, у тумаченој песми су детерминисани искуством рата, које не само што неповратно мења и детронизира оквири поетског света, већ и дезинтегрише централни реквизит поетског простора – фигуру песника, која је подређена и искуству песме и самог рата. Рат рестриктивно ограничава, потом и укида категорију песника; песма ревитализује фигуру песника све до тренутка када механика рата одстрањује певајућег субјекта из оквира песничког света – сама категорија песме се потом указује као достатна замена која реактуелизује и мимикријски преузима егзистенцијалну позицију самог песника. Искуство које сучељава песму и рат је одређено цикличном концепцијом протока времена („док се поново крваво не опесми“, „И опет руке носе ратови“) – рат и песма представљају конститутивне принципе поетског света који је одређен цикличким понављањем како

самог рата као процеса, тако и судбине песника и улоге песме у ратном контексту. Притом, песник није принцип поетског света, већ реkvизит, а сама песма је категорија инхерентна оквирима поетског света, који би, попут фигуре песника, нестао или барем био неповратно измењен, пред наметима рата. Улога песме није да негира рат, већ да релативизује искуство рата очувавши искуство самог света: „Ти идеш, песмо света, / светом без песме.“ Песма света је она песма, која памти песника и која памти категорију стварања насупрот деструишућим принципима. Рат претпоставља преметање поретка и реда у стање хаоса, док песма света претпоставља онај свет који није одређен семантиком рата, самим тим, песма сабира ревитализујућу супстанцију оног света који може постојати без суспензије ратним искуством. Песма, као крунска метонимијска замена за чин креације, похрањује оквири и границе света који је одређен негацијским искуством рата. Са друге стране, фигура песника, и саме песме, одређена је искуством стварања – централним комплексом Радичевићеве поетике.

На тематско-мотивском и идејном плану Радичевићеве поезије, тематизовање човекове судбине обележене искуством рата ни у једној инстанци није лишено антиратне тенденције. Поетски светови појединачних песама су одређени искуством рата, преметањем реда у хаос, али је управо учитано искуство песме, која приказује оквири дезинтегрисане слике света, заправо искуство песме које памти другачији свет, а уједно га и антиципира. Светови без песме, светови који су деловањем рата изгубили своје оквири, и у којима је човеку (који не мора бити певајући субјект) суспендована егзистенцијална раван – приказани су у Радичевићевој поезији, али и релативизовани метапоетичким искуством песме, сублиматом антиратне и стваралачке концепције света. Сусрет аутопоетичке тенденције (песма као носилац потенцијала стварања и похрањивања концепције света у којем је стварање могуће) и тематике рата (односно рата као суспендујућег начела како егзистенцијалне равни, тако и стваралачког чина) лишен је моралистичких уплива. У Радичевићевој поезији и кад има директног осуђивања одређеног негацијског поступка, семантика имплицитног приказа ратног догађаја сабира антиратни потенцијал песме. Иначе, антиратна тенденција би се указала паролашком, њена универзална разина би се унизила директним моралним аргументом. Низ успелијих „ратних“ песама, па и оних највреднијих, одређен је имплицитним читавањем антиратне дијалектике: „Сторучица мајка“, „Сељак“, одређене целине „Сељачке поеме“, „Крајпуташ“, „Војнички аугментатив“, „Војничка љубав“, „Незнани војник“, „Вечита пешадија“. Нису све поменуте песме

подједнако успеле, али се аутопоетички и дијалектички оквир песме „Песник“ читава у те песме на метапоетичком нивоу: „свет без песме“ није лишен „песме света“ – искуство песме памти оне оквире поетског света који нису измењени ратним искуством, а антиратна тенденција се указује као имплицитно учитани идејни и поетички императив „ратног“ тематског корпуса Радичевићеве поезије.

6. Реч, уједно и напуштање и одбацавање речи као медијума/ средства изражавања, једна је од најзначајнијих Радичевићевих аутопоетичких категорија. У индикативно насловљеној песми „Реч“, насловљени мотив представља ознаку којом су пописани знакови поетског простора и појмови који их изражавају, укратко, предметни регистар песничког света. Међутим, појмови које означавају речи нису ни одређени прецизно нити су самом речју представљени у целости – реч је недоречена и недостатна да означи семантичке оквире појма који обележава: „Реч је ова смрт што неће у једну реч.“ Поетски простор „Речи“ је одређен и недостатношћу насловљене категорије, али и неопходношћу исте: оквири наслућеног песничког света су одређени речима које су недостатне да представе предметни, самим тим и семантички регистар света, који може бити и познат искуству лирског субјекта, али не и изрецив. Субјект је постављен у поетски простор у којем је његова позиција одређена иронијском дистанцом – свако семантичко значење које би се могло одредити речју као категоријом која је довољна да прихвати и означи тотално значење одређене представе, није доступно субјекту. У песми „Реч“, у којој је учитан подтекст љубавног сусрета у оквирима аутопоетичког промишљања, насловљени феномен је представљен као (могућа) химера: реч која је и довољна за регистравање појма, али и недовољна за представљање семантичког регистра представе на коју се односи. Позиција лирског субјекта у оквирима поетског света одређеног суспендовањем сваког семантички прецизног изражавања – свакако је угрожена и онтолошки и стваралачки. Не постоји могућност (само)одређења, а сама реч је приказана као категорија која није dostatна да представи семантички оквир појма који означава. Реч представља привид, не и својство или квалитет.

Није „Реч“ једина Радичевићева песма која може пројектовати аутопоетичку разочараност речју као средством не само песничког, већ и сваколиког изражавања (в. и „Покуда речима“). Песма „Стид због речи“, написана је још 1953, и антиципира песму „Реч“ (1965), али је и јасно обележена аутопоетичком семантиком „Земље“ и „Песме“. У песми „Стид због речи“ тематизује се напуштање речи као средства

изражавања у корист покрета: „Бежим у ћутњу. Кријем се од звука. / [...] Реч опет да постане – рука.“ Фаворизовање тела у односу на реч, односно напуштање логоцентричне концепције света и човековог положаја у њему и прихватање примарног, анахроног, али и dostatнијег начела, које је, пре установљења речи као одреднице и основе цивилизацијског статуса и развоја човека, одређено семантичким потенцијалом тела и покрета. Ни на једном месту Радичевић није у толикој мери поетички близак Растку Петровићу, но када субјект песме „Стид због речи“, повишеним тоном одређује жељени модус изражавања недоследним: „Рађати сваку реч као породиља. / С криком да и усна закрвави.“ Жељено преплитање семантичког потенцијала и капацитета речи и покрета није досегнуто, реч се указује недостатном пред покретом: „Упалио сам прсте. / Језик свој – утрно.“ Покрет представља облик жељеног говора, информативнијег и сугестивнијег од саме речи. Еротско заправо тек делимично маскира аутопоетичку заповед: напуштање речи као категорије недостатне за изражавање, оправдано је не само изражајним ограничењима речи, већ и неуспешним самеравањем речи и покрета у јединствен облик израза. Радичевићево одбацивање логоцентризма је очигледна је аутопоетичка консеквенца одређења покрета као ознаке предцивилизацијског оквира егзистенције, који не подразумева повлачење интелекта – већ управо позицију човека који не само да појми оквире сопствене превасходно логоцентрички и цивилизацијски одређене позиције, већ и који одабира управо онај интелект што одбацује проживљену логоцентричну слику света, и усмерава се ка повратку оном модусу изражавања који усмереност на покрет подразумева. Реч се повлачи из граница жељеног цивилизацијског оквира егзистенције – одређеног телом и покретом као медијумом жељеног изражајног модуса.

7. Аутопоетички оквири Радичевићеве поезије сабирају неколико значајнијих тенденција: превођење историјског, цивилизацијског и дијахронијског регистра у оквир цикличног кретања и симболике мита; прожимање искуства песме и представа жене и земље и, посебно у збирци *Земља*, транспоновање реквизита љубавног и еротског тематског регистра у оквиру космогонијских представа; поступак тражења песме, недостатност уметника и/или медијума, као и нестајање или фрагментизација фигуре ствараоца (и/или медијума) из оквира поетског простора песме; конципирање поезије и поетике која није антиинтелектуална, али која може одбацивати или релативизовати одређене тековине логоса и цивилизације; однос цивилизацијског и историјског према универзалном, одбацивање логоцентризма и суспендовање

семантичких потенцијала речи – одбацивање речи као медијума комуникације у корист покрета као dostatне комуникацијске могућности која сабира потпунији семантички потенцијал од речи; комплекс повратка – телу, покрету, сексуалном и космогонијском спајању, жени (утерички комплекс – пре свега, љубавница, у значајно мањој мери, и мајка), природи и земљи, флоралном и анималном искуству и облицима понашања. Ако Радичевићеву поезију контекстуализујемо у обнову модернизма у поезији и књижевности шездесетих година прошлог века, не можемо да не приметимо одређене обновљене авангардне тенденције, попут читавог низа децентрирања и релативизовања и ревалоризације одређених поетичких оквира – у Радичевићевој поезији тековине цивилизације, историје, логоса се повлаче пред наслућеним вредностима који сабирају онтолошке, егзистенцијалне, уметничке, свакако (ауто/мета)поетичке, па и, парадоксално, алтернативне цивилизацијске вредности: митски простор космогонија, циклична концепција времена, супремација тела, семантичка и комуникацијска недостатност речи, али и човека, као медијума стварања и створеног, потрага за новооткривеним просторима егзистенције и (омогућеног и потенцираног) стварања. Радичевићева поезија, барем у оквиру аутопоетике, поезија је трагања за искуством песме, за позицијама из које се певајући субјект може изразити, притом одређујући аутопоетичким оне категорије око којих центрира реквизите поетских светова. Радичевићева поезија претпоставља виталистичку аутопоетику одређену високо развијеном поетичком самосвести, која степеном оригиналности и иновативности заслужује место у свакој историји послератне књижевне динамике и литерарних промена везаних за обнову модернизма. Анализа која би обухватила позиционирање Радичевићеве поезије у контексту послератног модернизма, и одређење и вредновање како авангардног наслеђа и утицаја у Радичевићевој поезији и поетици, тако и модернистичких помака и исходишта, али и немодернистичких поетских реквизита, свакако би разградила оквири овог рада, али, једна таква претпостављена анализа и антиципира значајан књижевноисторијски проблем, на који треба одговорити, преваходно да би се стекла прецизна представа о вредностима и исходиштима поезије Бранка В. Радичевића. Наша анализа лирске аутопоетике Бранка В. Радичевића задовољава се постављањем његове поезије, барем на ауто/метапоетичком нивоу, у контекст послератног модернизма и у домете авангардног наслеђа.

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ

- Гавриловић, Зоран. „Песник љубави и трајања“. У: Бранко В. Радичевић. *Издаване њесме*, Београд: СКЗ, 1971, стр: VII–XXII.
- Радичевић, Бранко В. *Четвртина ноћ – Криптичари о њисцу*. Београд: Вук Караџић, 1978.
- Радичевић, Бранко В. *Повраћаак земљи*. Београд: Вук Караџић, 1978.

Milomir Gavrilović

Towards lyrical (auto)poetics of Branko V. Radičević

Summary

This paper analyzes auto-poetic context of the poetry of Branko V. Radičević ranging from collections of poems *Zemlja* to a collection *Pohvalnice i pokudice*. Auto-poetical expressions of the early poetry of Branko V. Radičević are primarily related to the cosmogony potential of the figures of earth, which is reflected in figures of a woman and a poem. Radičević gradually releases himself of auto-poetic context accumulated around the above mentioned figures, translating archetypal representations in the frameworks of diverse civilizational experiences. Auto-poetic mechanisms of Radičević's lyrics are presented and analyzed. They also have been associated with the poetics of a post-war modernism and the renewal of certain avant-garde tendencies.

ПОЕЗИЈА БРАНКА В. РАДИЧЕВИЋА

Зборник радова

Издавачи

Градска библиотека „Владислав Петковић Дис“, Чачак

www.sacak-dis.rs

Институт за књижевност и уметност, Београд

www.ikum.org.rs

За издаваче

Др Богдан Трифуновић, директор

Др Бојан Јовић, директор

Превод резимеа

Јадранка Матијевић

Израда рејисџера

Тамара Јанковић

Дизајн корица

Миленко Савовић

Прелом њексџа и шџамџа

Графичка радионица „Артера“, Чачак

Тираж

300

ISBN 978-86-83375-79-0

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

821.163.41.09-1 Радичевић Б. В.(082)

ПОЕЗИЈА Бранка В. Радичевића : [зборник радова са научног скупа одржаног 14. маја 2015. у Чачку, на 90-годишњицу песниковог рођења, у оквиру програма 52. Дисовог пролећа] / приредио Драган Хамовић. - Чачак : Градска библиотека "Владислав Петковић Дис" ; Београд : Институт за књижевност и уметност, 2016 (Чачак : Артера). - 207 стр. : илустр. ; 24 cm

Тираж 300. - Стр. 11-15: Лирско срицање земље / Драган Хамовић. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Библиографија уз сваки рад. - Summaries. - Регистар.

ISBN 978-86-83375-79-0

1. Дисово пролеће (52 ; 2015)

а) Радичевић, Бранко В. (1925-2001) - Зборници

COBISS.SR-ID 223014156